

SURİYELİLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAYIT DIŞI İSTİHDAMA ETKİLERİ VE BUNUN YANSIMASI OLARAK TÜRKİYE'YE MALİYETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE EFFECTS OF SYRIANS ON THE SHADOW EMPLOYMENT IN TURKISH ECONOMY AND THIER COSTS TO TURKEY AS A REFLECTION

Öğr. Gör. Tuğba YILDIZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Köyceğiz MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü
tugbayildiz@mu.edu.tr

İbrahim YILDIZ

yildiz_ibrahim@outlook.com

Öz

Kayıt dışı istihdam; bir ekonomide faaliyet gösteren işgücünün gerekli başvuruları yapmadan faaliyette bulunmasıdır. Devletin denetim alanı dışında çalışma olarak da tanımlanabilen kayıt dışı istihdamın nedeni vergisel ve sosyal güvenlikle ilgili sorumluluklarını yerine getirmemesidir. Devletin egemenlik sahasında ekonomik faaliyette bulunan ve devlete gerekli bildirimleri yapmayı sorumluluklarını yerine getirmeyen bireyler, informal olarak ekonomik alanda faaliyet gösterip ekonomiye olumlu ve olumsuz birçok açıdan etki yapmaktadır. 2011 yılından bu yana süre gelen Suriye'deki iç savaş nedeniyle Suriyelilerin ülke içine ve ülke dışına hareket etmesi onların göçmen olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Ülke dışına göç eden Suriyelilerin göç ettiği ülkeler arasında Türkiye ön sıralarda yer almaktadır. Sınırdan Türkiye'ye geçen Suriyelilerin hukuki olarak hangi tanım altında değerlendirileceği ve hukuki konumunun ne olacağı konusunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Türkiye'ye sığınan Suriyeliler, hukuki olarak 'geçici koruma' statüsü içerisinde değerlendirilerek buradaki yaşamlarına devam etmektedirler. Suriyeli sığınmacılara karşı "açık kapı politikası" izleyen Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıları misafir etmesinden kaynaklı üstlendiği maliyetler ve sığınmacıların ülkedeki kayıt dışı istihdam sorunu, Türkiye ekonomisine birtakım etkiler yapmıştır. Bu çalışmada geçici koruma altındaki Suriyelilerin kayıt dışı istihdam edilmesi nedeniyle Türkiye ekonomisine etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt dışı istihdam, Suriyeli sığınmacı, Türkiye iş gücü piyasası.

Jel Kodları: G00, H72, K37.

Abstract

Shadow employment is that the workforce in an economy operates without necessary registrations. It can also be described as working out of a state control and the aim is working without fulfilling responsibilities related with taxation and social security. Carrying out economic activities within the sovereignty of the state, but not making relevant declarations and not fulfilling responsibilities have various effects on the economy both positively and negatively. Since 2011 the ongoing Civil War in Syria has been forcing the people to migrate within the country and abroad, which causes them to be described as refugees. Turkey is in the forefront among the countries where the Syrians have migrated to so far. There are different perceptions about the definition of the legal status of and what would be the legal status of the Syrians who passed on to Turkey from Syrian border. Syrians, who find refuge in Turkey, are legally given a "temporary protection" status and continue their lives there. The costs of following the "open door policy" for Syrian asylum seekers to Turkey, and the problem of shadow employment caused by them in the country have had some effects on the Turkish economy. In this study, the effects of the Syrians under temporary protection on the Turkish economy due to their unregistered employment are evaluated.

Keywords: Informal employment, Syrian asylum seekers, Turkish labour market.

Jel Codes: G00, H72, K37.

1. GİRİŞ

Son zamanlarda Türkiye'nin gündeminde, Suriye' de yaşanan iç savaş sebebiyle meydana gelen ve Birleşmiş Milletlerin "günümüzdeki en büyük insani kriz" diye nitelendirdiği Suriyeli sığınmacılar meselesi yer almaktadır.

Türkiye, savaş sebebiyle ülkelerinden ayrılan bu sığınmacılara "açık sınır politikası" uygulamasını başlatmış ve onların temel ihtiyaçlarının karşılanıp yerine getirilmesini insani bir sorumluluk olarak öngörmüştür. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 2015 yılı bulgularına göre Türkiye' de geçici koruma kimlik belgesi almış 2.503.549 Suriyeli bulunduğu açıklanmış ve bunlar Türkiye'nin değişik şehirlerinde işgücü piyasasında farklı sektörlerde yer edinmişlerdir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016:85).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan '2015 Türkiye Göç Raporu'na göre; Türkiye'de bulunan 25 adet barınma merkezinde kalan, eğitimden sağlığa, gıdadan barınmaya kadar her türlü ihtiyaçları barınma merkezlerinden karşılanan yaklaşık 280.000 Suriyeli bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kayıt altına alınmayan 2 milyondan fazla Suriyelinin de barınma merkezleri dışında, kendi çabalarıyla yaşamaya çalıştıkları gözlemlenmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016:89). Burada yaşayan Suriyelilere ulaşan yardımlar barınma merkezlerinde yaşayanlara kıyasla daha sınırlı olduğundan bu göçmenler, kendi ekonomik imkânları doğrultusunda geçimlerini temin etmektedirler. Suriye'deki iç savaşın yaklaşık beş yıldır devam ettiği ve bu durumun bir süre daha devam edeceği göz önüne alınırsa Suriyeli göçmenlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için ekonomik hayata katılmaları gerekmektedir. Bu nedenle Suriyelilerin kayıt dışı olarak ekonomide istihdam edilmesi Türkiye ekonomisinde birtakım olumlu ve olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin Suriyeli göçmenlere uyguladığı "geçici koruma statüsü, açık kapı ve geri göndermeme" politikaları, Türkiye'de göçmen sayısının gün geçtikçe artmasına neden olmuştur. Bu durum Suriyelilerin Türkiye' de ki kalış sürelerini uzatmış ve Türkiye ekonomisine etkilerini derinleştirmiştir. Bu husus Türkiye'nin sosyal yapısını, güvenlik algısını, dış politikadaki stratejisini de etkilemektedir. Suriyelilerin topluma entegrasyonu ve ekonomiye kazandırılması hususu ayrıca iç politikada problem olmaktadır.

Suriyelilerin Türkiye ekonomisine etkileri giderek artmaktadır. Türkiye'nin Suriyelilere devlet eliyle yaptığı yardım 25 milyar doları aşmıştır (Mumay, 2017). Devletin yaptığı harcamaların ekonomiye etkileri bir yana Suriyelilerin kayıt dışı ekonomiye olan olumsuz katkıları, haksız rekabete neden olmaları ve bu doğrultuda yol açtıkları vergi kaybı neticesinde bozulan vergi barışı ciddi sorunlar teşkil etmektedir. Bu hususlar toplumda huzursuzluklar yaratıp devlet vatandaş ilişkisini olumsuz etkilemektedir.

2. TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLERE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Özellikleri

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre 2017 yılı itibarıyla Türkiye'de yaşayan 1.580.866 erkek, 1.376.588 kadın olmak üzere toplam 2.957.454 kayıtlı Suriyelinin olduğu açıklanmıştır. Erkek Suriyeliler arasında çoğunluğu 246.439 ile 19-24 yaş arası, kadınlarda ise 205.821 ile 5-9 yaş arasının oluşturduğu göze çarpmaktadır (Erkaya, 2017). Diğer dikkat çeken rakam ise toplam nüfusun %54,2'sinin 18 yaş altındaki çocuk ve gençlerden oluşmasıdır (Erdoğan ve Ünver, 2015). Bu rakam, ileride uygulanması planlanan eğitim, entegrasyon ve istihdam politikaları açısından şüphesiz itina gösterilmesi gereken bir konudur.

Kayıtlı Suriyelilerin 18-59 yaş aralığında 897 bin kişinin bulunduğu ve bu sayı toplam nüfusun %42,3'üne denk geldiği, bu sayının %21,1'ini erkeklerin, %21,2'sini bayanların oluşturduğu, 60 yaş

ve üzeri Suriyelilerin sayısının 74 bin olduğu ve toplam nüfusun %3,6'sını oluşturduğu hesaplanmıştır (Unhcr, 2016).

2.2. Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü

Suriyeliler Türkiye'ye geldiklerinden bu yana hukuki anlamda net bir tanım içerisine konulamamıştır. Türkiye'nin yasal düzenlemelerinde net olarak yer bulunmayan uluslararası hukuk kavramlarının iç hukukumuzda netleştirilememesi Suriyelilerin farklı kavramlarla tanımlanmasına neden olmuştur. Suriyeliler için mülteci, sığınmacı, göçmen gibi kavramlar kullanılmaktaydı. Ancak 2014 yılında yürürlüğe giren 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile birlikte Mülteci, Şartlı Mülteci, İkincil Koruma ve Geçici Koruma kavramları hukuk terminolojimize girmiş ve bu kavramlar üzerinden Suriyelilerin hukuki statüsü belirlenmiştir (Uzun, 2015).

Söz konusu kanun mülteciliği; Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı nedenlerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku sebebiyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir." şeklinde tanımlamıştır. Bu şekilde mültecilik vasfı alabilmesi için şahsın "Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan vakalar nedeniyle" Türkiye'de bulunması gerekmektedir (Ergüven ve Özturanlı, 2013).

Şartlı mültecilik ise 1994 tarihli İltica ve Sığınma Yönetmeliği'nde geçen "sığınmacılık" ifadesinin yerine kullanılmış ve Avrupa dışından gelenlere, üçüncü bir ülkeye temelli olarak yerleştirilene kadar sığınma hakkı olarak ifade edilmiştir. Bu sebeple Suriye'deki iç savaştan kurtulmak için Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin mültecilik ya da şartlı mültecilik (sığınmacı) statüleri bulunmamaktadır. Kanundışı yollardan Türkiye'ye giriş yapan bu sığınmacılar Türkiye'de "Geçici Koruma" dan faydalanmaktadır. Kanunumuzda Geçici Koruma; "Ülkesinden çekilmeğe zorlanmış, terk ettiği ülkeye geri dönemeyen, ivedi ve geçici koruma bulmak gayesiyle kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilmektedir." ifadesiyle yer almıştır. Geçici koruma statüsünün üç temel elemanı vardır: "Açık kapı politikası ile ülke topraklarına kabul", "Geri göndermeme ilkesi", "Gelen kişilerin önemli ve ivedi ihtiyaçlarının giderilmesi" ilkesidir (Ergüven ve Özturanlı, 2013).

Suriyelilerin Türkiye'de iki önemli kategori altında kayıt altına alındığı görülmektedir. Bunların ilki yabancılar kanununa göre bir gümrük kapısından Türkiye'ye pasaportu ile düzenli giriş yapan ve bu şekilde "oturma izni" ve buna ek olarak "çalışma izni" elde edebilen yabancılardır. Ancak bu şekilde Türkiye'ye gelenlerin sayısı, 2 milyondan fazla Suriyeli içinde 80 bin civarındadır. Fakat düzenli giriş yapmayan ve kendilerine "geçici koruma statüsü" verilen Suriyelilerin sayısı daha çoktur (Kaya ve Yılmaz Eren, 2015).

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin Geçici 1. maddesi, Suriyeliler için hususi bir düzenleme getirmiştir. Buna göre: "28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriye Arap Cumhuriyeti'nde meydana gelen olaylar nedeniyle geçici koruma amacıyla Suriye Arap Cumhuriyeti'nden kitlesel veya bireysel olarak Türkiye sınırına gelen veya sınırları geçen Suriye vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler, uluslararası koruma talebinde bulunmuş olsalar dahi geçici koruma altına alınacaklardır. Geçici korumanın gerçekleştirildiği zaman içinde, bireysel uluslararası koruma talepleri işleme konulmaz." (Erdoğan, 2014). Yönetmelik maddesinden anlaşılacağı üzere, bu kişilerin oturma izni, çalışma izni ve bireysel uluslararası koruma başvurusunda bulunma imkânları olmayacaktır.

2.3. Türkiye’de Suriyelilerin İstihdamı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Suriyelilere çalışma izni verilmesiyle ilgili yönetmeliğe açıklık getirirken; 2016 yılında Türkiye’de resmi olarak kayıtlanmış 2,5 milyon Suriyeli bulunduğunu ve bunların sadece %10’unun bir meslek sahibi olduğunu dile getirmiştir (Özel ve Karakış, 2016).

Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Türkiye’nin her yerine yayılan Suriyeliler, hizmet sektöründen, merdiven altı atölyelere kadar farklı alanlarda, kayıt dışı çalışmaktadır. Bakanlar Kurulu tarafınca onanan, fakat yayımlanmayan taslak yönetmelik ile Suriyeli mültecilerin Türk vatandaşlarının talep etmediği emek yoğun sektörlerle yönlendirilmesi planlanmaktadır. Suriyeliler ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilecek, sigortalı olacak ve asgari ücretin altında çalıştırılmayacaklardır. Ancak tarım alanında mevsimlik işçi olarak çalıştırılacak Suriyeliler için asgari ücret şartı aranmayacaktır. Turizm bölgelerinde ise Suriyelilerin bu alanda çalıştırılmayıp çoğunlukla tarım sektörüne kaydırılmaları planlanmaktadır (El, 2016).

İlgili bakanlığın hazırlamış olduğu çalışmaya göre; “geçici koruma altındaki” Suriyeliler, geçici kimlik belgesi düzenleme tarihinden 6 ay sonra çalışma izni için başvurabilecekler fakat bu izin verilirken kota uygulanacak ve açıkta kalan işler için yeni bir kota uygulaması olmayacaktır. Bu uygulama ile hedeflenen, Türk vatandaşlarının istihdam imkânlarını arttırmak ve yerel işgücü ile Suriyeli işgücü arasında ortaya çıkabilecek rekabeti önlemektir. Geçici koruma kimlik belgesi alan Suriyeliler için istihdam bakımından %10’luk bir kota uygulaması söz konusudur. Bu yüzden, özel sektörde faaliyet gösteren işletmelerde çalıştırılan Suriyeliler, toplam çalışan sayısının %10’unu geçmeyecektir. Kısacası, bir işyerinde 20 Türk vatandaşı çalışıyorsa, bu işyeri yalnızca 2 Suriyeli istihdam edilebilecek, çalışan kişi sayısı 10 kişiden az ise kontenjan 1 kişi olacaktır (Kılıç, 2016).

Kota uygulamasında başka bir istisnai durum da söz konusudur. İşyerinin bulunduğu şehirde son bir ay içinde çalışma izninin verildiği işi yapacak Türk vatandaşı bulunmuyorsa, kota uygulanmayacaktır. Diğer bir anlatımla, Türk vatandaşlarının faaliyet göstermediği alanlarda kota konulmadan Suriyeli mültecilere çalışma izni verilebilecektir.

Türkiye’de yaşayan ve çalışma hayatına atılan Suriyelilerin sosyal güvenlik ve sigorta uygulamaları da ele alınması gereken diğer önemli bir konudur. Suriyelilerin çalıştıkları alanlarda işverenler için sigorta primleri açısından bir farklılığın olmaması öngörülmektedir. Suriyelilerin çalıştırılmasıyla ilgili olarak hâlen bir sigorta prim muafiyeti veya Suriyelilerin yararlanamayacağı bir sigorta kolu tespit edilmemiştir. Bu yüzden Sosyal Güvenlik Kurumu herhangi bir istisna getirmede işverenler aynı oranda prim ödemekle yükümlüdürler (Kılıç, 2016).

Mevcut yasalar Suriyelilerin çalışma izni alabilmesini ve kayıtlı ekonomide iş bulmasını zorlaştıran bir yapıya sahiptir. Çalışabilmek için bir yabancı, geçerli bir pasaportunun olması, oturma izni alması ve işverenin yabancı işçi için ayırdığı iş pozisyonunu dolduracak bir Türk vatandaşının olmadığını belgelendirmesi gerekmektedir. Yasaların vatandaş olmayanların kanuni olarak çalışmasına izin vermemesi yetişkin ve çocuk işçilerin inşaat, tekstil, ağır sanayi, tarım gibi alanlarda bir yeraltı piyasası oluşturmalarına zemin hazırlamaktadır.

2.4. Türkiye’deki Suriyelilerin Vatandaşlar Üzerindeki Algısı

Konuşulan dillerin ayrı oluşu, farklı kültürlerle sahip olunması ve yaşam tarzları toplumsal etkileri açısından öne çıkan farklılıklardır. Suriyeli kadınlarla yapılan ikinci evlilikler ve buna bağlı olarak boşanmaların artması kadın ve çocukların yaşadıkları mağduriyet ile ortaya çıkan dramlar da vatandaş üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Yaşlı, genç, evli, bekâr erkeklerin Suriyelilerle evlilikleri dini nikâh üzerinden yapıldığından resmi kayıtlarda fazla görünmese de bu sayı oldukça yüksektir. Örnek olarak Kilis’te meydana gelen boşanmaların %20’sine resmi olmayan bu evlilikler neden olmaktadır (Avcı ve Hapmani, 2014). Kocalarını, çocuklarını ve evlerini kaybetme korkusu kadınlar

üzerinde ayrıca bir baskı oluşturmaktadır. Bu evlilikler Suriyeliler için kendi yaşamlarını sürdürebilme, kızlarının hayatlarını kurtarma aracı olarak görülse de burada mağdur olanlar bu durumlarla karşı karşıya kalan Türk kadınları ve ailelerin çocukları olmaktadır.

Suriyeli mültecilerin yaşamakta oldukları çevre şartları ve hayat zorlukları nedeniyle özellikle işsiz genç erkeklerin uyuşturucu işine bulaşmaları, genç kızların fuhuş bataklarına saplanmaları ayrı bir problem olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Kamp dışında yaşayan çocukların çok azı eğitim alabilmekte, okula gitmek yerine çalışmak zorunda kalarak çocuk işçi sıfatıyla ailelerine geçim için katkı sağlamaktadırlar. Akla gelmeyen ve göz ardı edilen bir diğer husus ise Suriyelilerin buldukları şehirlerde demografik yapıyı etkileyeceğini düşünen vatandaşlar kendi şehirlerinde azınlık durumuna düşme korkusu da taşımaktadır. Örnek olarak Kilis'te ağırlıklı olan Türkmen nüfusu, Hatay'da Arap-Alevi nüfusunun yoğun olması ve ayrıca Sünni olması güvensizlik ve çatışma ortamına zemin oluşturmaktadır.

Türkiye'deki siyasi yelpaze içerisinde Suriyelilere bakış açısı da farklılıklar göstermektedir. Kimileri mültecilerin burada olmasını hoşgörü ile karşılarken kimileri de kaygı ve endişe ile yaklaşmaktadır. Bu endişelerden en büyüğü yerel halk arasında oluşan tepkinin bir provokasyon neticesinde şiddete dönüşmesidir. Sınır illerinde şiddet içerikli çeşitli örnekler yaşandığı için bu tür tepki hareketlerinin her an tekrarlanma ihtimali bulunmaktadır. Yerel halkın tepkisine karşılık olarak da mültecilerin örgütlenerek kendi güvenliklerini ve adalet sistemini sağlama gereği hissetmeleri de kaçınılmazdır. Suriyeler arasında bu tür görüşler öne sürülerek tartışmalar yaşandığı görülmektedir. Suriyelilerin kendi içinde küçük çaplı örgütler oluşturarak tepkiler ortaya koyması onlara hoşgörü ile yaklaşan kesimin dahi fikirlerinin olumsuz yönde değişmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerin de kitlesel kutuplaşmalara yol açacağı ve bütünleşme çabalarına engel olacağı aşikârdır. Sınır illerindeki halkın en büyük korkusu terör olaylarına karşı açık olunması, bu kontrolsüz ortamda Türkiye'yi cezalandırmak isteyenlerin olabileceğini düşünmeleridir. Yöre halkı Suriyelilerin arasında Esad'a bağlı insanların IŞİD ya da PKK örgütlerine mensup teröristlerin olabileceği ve bir eylem yaşanabileceği korkusu taşımaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015).

3. SURIYELİ SIĞINMACILARIN KAYIT DIŞI İSTİHDAMININ EKONOMİYE ETKİSİ

Kayıt dışı istihdam; istihdam çalışmalarının resmî belgelere dayandırılmaması ve böylelikle resmi kayıtlara geçmemesi, mali ve transfer harcaması ile birlikte istihdamla ilgili tüm yükümlülüklerin, mali ve sosyal güvenlik kurumlarının denetim alanı dışına çıkarılmasını ifade etmektedir (Güloğlu, 2005). Kayıt dışı ekonomi genel bir ifadeyle devletin egemenlik alanı dışında çalışma olarak tanımlanabilir.

Kayıt dışı ekonomi, devletin ürettiği her hizmetten/maldan pay aldığı ve vergilendirilmesi gerekli bir gelir elde ettiği halde devletin hizmet üretim sürecine katkıda bulunmayanların oluşturduğu ekonomik faaliyetlerin tümüdür. Ayrıca, “ekonomik faaliyetin fiilen gerçekleşmiş olmasına rağmen bu faaliyetle ilgili resmi olarak kayıtlarının bulunmaması” (Özdemir, 2003) olarak tanımlanmaktadır.

Kayıtlı veya kayıt dışı fark etmez her iki tür istihdam faaliyeti emek piyasası içinde gerçekleşmektedir. Kayıt dışı istihdam faaliyetini kayıtlı istihdam faaliyetinden ayıran bazı özellikler bulunmaktadır. Bunların en belirginini; kayıt dışı istihdam faaliyetlerine giriş çıkışın kolay olması, genelde kişisel tasarrufa dayanması ve bu faaliyetlerin küçük işletmelerde basit teknoloji kullanılarak gerçekleştirilmesidir. Bu faaliyetlerde çıraklık süreci mesleki eğitim olarak görülmekte ve iş gücü için ayrı bir eğitim şartı aranmamaktadır.

Suriyelilerin ekonomiye etkilerine baktığımızda kayıt dışı istihdamın olumlu ve olumsuz etkilerini iç içe barındırmaktadır. Türkiye ekonomisine bazı yönlerden katkı sağlarken farklı yönlerden de olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu etkileri şöyle değerlendirebiliriz.

3.1. Suriyelilerin Kayıt Dışı İstihdamının Ekonomiye Olumlu Etkileri

3.1.1. İstihdam Meydana Getirme Etkisi

Kayıt dışı istihdam genelde emek yoğun sektörlerde görülmektedir. Bunun nedeni ise niteliksiz iş gücü gereksiniminin sermaye yoğun sektörlerde daha fazla kabul edilebilir olmasıdır. Bu durum toplumsal fayda açısından olumlu bir etkidir. Çünkü niteliksiz fakat gelir elde etmesi gereken emek arz edenlerin iş bulmaları kolaylaşmaktadır. Kayıtlı sektörde iş bulamayan bu kişiler bu sayede hem iş bulmakta hem de gelir elde edebilmektedirler. Kayıt dışı istihdam bir nevi toplumda sosyal bir sigorta görevi görmektedir.

Türkiye ekonomisine baktığımızda emek sermaye dengesinde emek yoğun sektörler daha ağırlıkta bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki Türkiye ekonomisi kayıt dışı istihdam yaratılması anlamında uygun koşullara sahiptir. Suriyeliler açısından konu değerlendirildiğinde ise emek yoğun olan Türkiye ekonomisinde Suriyelilerin kayıt dışı çalışmaları kolay olduğu görülmektedir. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı illerimize baktığımızda; emek yoğun olan tekstil, imalat, inşaat alanlarında Suriyelilerin istihdam edildiğini görmekteyiz (Kaya, 2016). Bu alanlar herhangi bir konuda gerekli eğitim almış ve alt yapıya sahip nitelikli iş gücü gerektirmeyen sektörlerdir. Suriyelilerin bu sektörlerde istihdamı gerçekleştirildiğinde ahlaki olmayan yollarla gelir elde etmelerinin önüne geçilmiş olunacaktır. Yani kanunların yasakladığı ve suç olarak kabul ettiği fiillerle (hırsızlık, gasp vb.) geçimlerini sağlamak yerine, nitelikli iş gücü gerektirmeyen bu sektörlerde iş bulup gelir elde etmeleri toplumsal ve bireysel bazda Türkiye'ye olumlu bir etki sağlayacaktır. Kayıt dışı istihdam emek maliyetini düşürdüğü için firmaların yatırım maliyetleri düşecek, değişir maliyetlerinde ki bu azalma yatırımları tahrik ederek üretimi artıracaktır. Sonuç olarak yeni yatırımlar yeni istihdam alanları yaratacaktır.

3.1.2. Gelir Etkisi

Kayıt dışı istihdamın bir diğer etkisi de gelir etkisidir. Gelir etkisi kişinin harcanabilir gelirini artırma çabası olarak tanımlanabilir. İşverenler için kayıt dışı istihdam; vergi ve sigorta fonlarından muaf iş gücü demektir. Kayıt dışı istihdam ortaya çıktığında emek talebinin fiyat esnekliği fazla olduğu zaman işverenlerin işçilik maliyetleri düşecek ve emek talepleri artacaktır. Kayıt dışı şekilde de olsa yeni bir iş bulan ve gelir seviyesi artan çalışanlar piyasa da talep yaratacaklar, tüketim ve yatırım mallarına olan talebi artırarak milli gelir seviyesini yükselteceklerdir (Akgül Yılmaz, 1998).

İhtiyaçlarını karşılamak için çalışması gereken Suriyelilerin elde ettikleri gelir, piyasada tasarruf ettikleri miktardan arta kalanını ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gerekli mal ve hizmet talebinde bir artışa neden olacak, bu durum talebin artması dolayısıyla ilgili mal ve hizmetlerin arzını da artıran bir süreci tetikleyecektir. Bu durumda artan mal üretimi ve hizmet ifası milli geliri artıracaktır.

3.1.3. Kaynakların Etkin Dağılımına Neden Olması

Devlet ile özel sektörün çalışmasında verimlilik farkları bulunmaktadır. Devlet özel sektöre göre daha az verimli çalışmaktadır. Devlet kamu giderlerini karşılamak amacıyla özel kayıtlı sektörden bazı fonlar toplamaktadır. Bu fonları devlet kamu hizmetlerini karşılamak için kullanmaktadır. Ancak bazı durumlarda devlet topladığı bu fonları kamu hizmeti sunma amacıyla kullanmayıp, atıl şekilde

bırakması bu fonların boşa harcanması demektir. Kayıt dışı istihdam durumunda devlet bu kayıt dışılık nedeniyle bu fonları toplayamayacak ve bu fonlar kayıt dışı sektörde kalacaktır. Özel sektörün devletten daha verimli bir şekilde çalıştığı göz önüne alınırsa özel sektörün elinde kalacak olan bu fonları girişimci üretime dönüştürecektir. Devletin atıl bıraktığı fonlar daha verimli alanlarda kullanılacak ve kıt olan kaynaklar daha etkin dağıtılacaktır.

Kayıt dışı Suriyeli çalıştıran bir firma kayıtlı olarak çalıştırdığı biri için ödeyeceği vergi ve sigorta gibi mali yükümlülükleri üstlenmeyecektir. Devlete transfer etmediği bu fonları yatırıma dönüştürerek daha verimli alanlarda kullanabilecektir.

3.1.4. Rekabet Gücünü Artırması

Kayıt dışı istihdam ile mali yükümlülüklerini yerine getirmeyen firmalar bu fonları kendi bütçelerinde tutacak ve sonuç olarak kayıtlı sektöre oranla rekabet avantajı sağlayacaktır.

Piyasa aktörlerinden olan üretici rakip üreticilere karşı maliyet avantajı elde etmek için çalışacak, bu nedenle maliyetleri düşürmek için yapılan ilk hamlelerden biri de emek maliyetini düşürmek olacaktır. Bunun en kolay yöntemi ise kayıtlı istihdam yerine kayıt dışı istihdama başvurmaktır. Sonuç olarak üretici, rakip üreticilere göre maliyetleri düşürerek rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Üretici istihdam ettiği çalışanı tamamen kayıt dışı bırakabilmekte, çalışanı kayıtlı halde fakat üretime katkıda bulunduğu süreyi eksik bildirerek sigortalının prim ödeme gün sayısını ya da çalışanın sigorta primine esas ücretini düşük gösterebilmektedir (Kılıçdaroğlu, 2000).

3.2. Suriyelilerin Kayıt Dışı İstihdamının Ekonomiye Olumsuz Etkileri

3.2.1. Vergi Gelirlerini Azaltması

Kayıt dışı istihdam vergi gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Kayıt dışı istihdam vergilerin toplanamaması yani kamu harcamalarının en büyük finansman kaynağının ortadan kalkması demektir. Bu finansman olmayınca devlet tarafından gerçekleştirilmesi gereken hizmetler yerine getirilememektedir. Devletin bu hizmetleri yerine getirememesi devletin sosyal devlet olmasına engel teşkil etmektedir. Devletin vergi gelirlerinin azalması sosyal transferlerin de azalması demektir. Sosyal transferlerin azalması sosyal gerilimlere neden olmaktadır. Sonuç olarak da toplumsal huzur bozulmaktadır.

3.2.2. Vergi Adaletini Ortadan Kaldırması

Vergide adaletin sağlanması anayasal bir yükümlülük olarak devletin sorumluluğundadır. Vergide adaletin sağlanması için kişilerin gelirlerine uygun şekilde vergilendirilmesi gereklidir. Kayıt dışı ekonomi kişilerin elde ettiği gelirlerin vergilendirilmesinin önüne geçmektedir. Bu nedenle vergisini düzgün ödeyenler ile ödemeyenler arasında adaletsiz bir durum ortaya çıkar. Vergi yükünün adaletsiz dağılımı gelir dağılımında da adaletsizliğe neden olur. Vergiyi gelire göre değil de sistemin içerisinde kalan kişilerin üzerine yükleyerek toplamaya çalışmak toplumsal huzuru da bozmakta ve devlete olan güveni aşındırmaktadır.

Vergi, verginin türüne göre yansıtılabilir bir gelir kaynağıdır. Kayıt dışı istihdam dolayısıyla elde edilemeyen vergi gelirleri devletin vermiş olduğu hizmetlerin maliyetine de katlanılmaması anlamına gelmektedir. Kayıt dışı istihdam hizmet maliyetlerini azaltmadığından dolayı bu maliyetlerin bir şekilde karşılanması gerekmektedir. Bu durumda ise kayıtlı olarak sistemin içerisinde kalan vergi mükellefleri bu maliyetleri yüklenmek zorunda kalmaktadır. Bu durum mali dengelerin

yanı sıra toplumsal dengeleri de değiştirir. Zayıflayan adalet duygusu neticesinde, kayıt dışı istihdam tahrik edilir, vergi direncinin oluşmasına sebebiyet verilmiş olur (Yurtseven, 2010).

3.2.3. Kaynak Dağılımını Olumsuz Etkilemesi

Kayıt altına alınmadan faaliyette bulunan firmaların devlete aktarması gereken fonlarını devletin kasasına intikal ettirmemesi sonucunda kamu hizmetleri ifa edilemez hale gelebilir. Devlet sunduğu hizmetleri devam ettirmekte ve bunun maliyetlerine de katlanmak durumundadır. Maliyetlerin karşılanması için de kayıtlı firmalardan aldığı vergi ve sigorta primlerinde artışa gitmek durumunda kalmaktadır. Bu durumda kayıtlı firmaların karlılık oranları düşecek ve karlı gördüğü yatırımlar yapması engellenecektir. Devletin verimsiz ekonomisi artık özel firmaların fonlarına el atacak ve zaten kayıtlı firmaların kayıtsız firmalara nazaran daha sınırlı olan yatırım fonlarının etkisiz olan devletin hizmetine sokacaktır. Bu nedenle kayıt dışı istihdam, kaynakların dağılımını olumsuz etkileyecektir.

3.2.4. Haksız Rekabete Neden Olması

Kayıt dışı ekonomi, kurumsallaşmış ve tamamen kayıtlı bir şekilde çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler oluşturur. Kayıt dışı mal ve hizmet üreten firmalar kayıtlı bir şekilde üretim yapan firmaların katlandığı vergi, sigorta gibi yükümlülüklerle katlanmamaktadır. Bu durumda kayıt dışı çalışan firmalar kayıtlı çalışan firmalara karşı avantaj elde etmekte olup bu da haksız rekabete neden olmaktadır. Kayıt dışı eleman çalıştıran firmalar bu kayıt dışı istihdamın tespit edilmesine kadar olan süreçte maliyetleri altlara çekip rekabette maliyet avantajı elde etmektedir. Ürettikleri mal ve hizmetlerin maliyetleri düşük olduğundan diğer firmalara karşı fiyat avantajı da elde etmektedir. Bu suretle kayıt dışı eleman çalıştıran firmalar daha fazla kar elde edebilmektedir. Haksız rekabet sonucu fiyat mekanizması doğru olarak çalışmamakta ve devletin aldığı vergiler ve sigorta primleri haksız rekabete neden olmaktadır (Korkmaz, 2003).

Vergi ve benzeri yükümlülüklerini yerine getiren veya getirmekten başka alternatif olmayan firmaların maliyetleri bu nedenle yükselmektedir. Yükselen maliyetler sonucu kâr marjı düşen firmaların yatırım istekleri de azalmaktadır. Yatırımın getirisinin kayıt dışı çalışan firmalarınkinden düşük olacağı nedeniyle kayıtlı çalışan firmanın yatırım yapma isteği kırılır. Bu nedenle fazla maliyetlere katlanmak zorunda olan kayıtlı çalışan firma haksız rekabet nedeniyle piyasadan çekilme veya kayıt dışı çalışma yollarını seçme konusunda adım atacaktır.

Kayıt dışı olarak Suriyelilerin yoğun çalıştığı kentler genellikle sınır kentleridir. Bu kentlerde üretim girdisi olan emeğin fiyatının düşmesi sonucu maliyetlerde düşme gerçekleşmektedir. Ancak iç kesimlerde emek yoğun üretim yapan firmalar emek maliyetini Suriyeli çalıştıran firmalar gibi düşürememektedir. Bu nedenle iç piyasada haksız rekabet ortaya çıkmaktadır.

3.2.5. Ekonomik Verilerin Doğru Değerlendirilmesini Engellemesi

Kayıt dışı istihdamın olumsuz etkisi, resmi ve ekonomik verilerin sağlıklı ve eksik olması sebebiyle makro ve mikro analizlerde güvensizlik yaratmasına ve istatistiklerin hatalı olması nedeniyle ekonomik konjonktürün yanlış değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ekonomik yönetim sürecinde de makro amaçların belirlenip bu amaçlara ulaşmak için yapılan planlamaların hatalı olması ve amaçlara ulaşmak için kaynakların etkin ve verimli kullanılmasının önüne geçerek gerekli tedbirlerin alınmasını engeller.

Suriyelilerin tamamının ülkeye girişte kayıt altına alınamaması ve emek piyasasında kayıtlı olarak çalışmaması ekonomik verilerin yanlış değerlendirilmesine neden olmaktadır.

3.2.6. Çocuk Emeginin Sömürülmesine Neden Olması

Ucuz emek gücü olarak görülen çocukların kayıt dışı olarak istihdam edilmesi uzun dönemde ekonomik ve toplumsal sorunlara neden olurken kısa dönemde çocukların gelişimine olumsuz etki etmektedir. Eğitim sürecinin dışına çıkan çocuk çalışanların toplumsal adaptasyon sorunları neticesinde suça itilmeleri daha kolay hale gelmektedirler. Toplumsal değerleri tam olarak benimseyemeyen bu çocuk işçilerin ileriki yaşlarda formel sektörlerde iş bulma ihtimalleri de zayıflar. Bağımsız, düzensiz ve herhangi bir iş disiplininin uzak kalan bu çocukların gelecekte, iş disiplininin sıkı olduğu yetenek ve bilgi isteyen işlerde iş bulmaları zorlaşacaktır.

Çocuk işçiler, düşük ücretle ve sigortasız çalıştırıldıklarından işveren açısından ucuz işgücü anlamına gelmektedir. Aileler tarafından ise çocuk işçiler, ailelerin ekonomik sıkıntılarını azaltan ve aile bütçesine katkıda bulunan bir unsur olarak görülmektedir (Yereli ve Karadeniz, 2004). Toplumda 18 yaş altındaki kişilerin sigortalı olamayacağı yönündeki yaygın kanaat çocuk yaştaki kişilerin emeginin sömürülmesine ve çocukların kayıt dışı çalışmasına neden olmaktadır (Karaarslan 2010). Hâlbuki Sosyal Güvenlik yasalarına göre 18 yaş altı çocuklar da sigortalı olabilmektedir. Fakat bu durumu işverenler görmezden gelip çocukları kayıt dışı çalıştırmaktadır.

Çalışan çocukların kayıt dışı istihdamın önemli bir parçası olması ekonomik anlamda önemli bir sorun olmakla birlikte bu durum sosyal açıdan da büyük bir sorundur. Yetişme çağına okula devam etmesi gereken çocukların sağlıksız koşullarda yaşlarına uygun olmayan işlerde çalıştırılmaları ülkenin geleceği açısından ciddi bir sorundur (Yereli ve Karadeniz, 2010).

3.2.7. Sosyal Güvenlik Sistemini Bozması

Kayıt dışının tahkim edilmesi nedeniyle kaynakların bu alanlara kayması, ekonomik dengesizliklerin yanında gelir dağılımında adaletsizlik ve sosyal güvenlik sisteminde darboğazlara neden olmaktadır.

Kayıt dışı çalışma sonucu prim gelirleri ile finanse edilen sosyal güvenlik sisteminin havuzunda toplanan gelirler azaldığından sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına ve sosyal güvenlik kurumlarının açık vermesine neden olmaktadır. Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini bozmanın yanında devletin gelecek nesiller için yapması gereken altyapının oluşturulmasına da engel olur. Bu nedenle de devletin insanlara sağladığı hizmetlerin niteliği ve ulaşılabilirliği (eğitim, sağlık, altyapı ve diğerleri) azalmış olmaktadır (Greiff ve Hisarcıklıoğlu, 2010). Çalışanların aslında ücretten de önce almaları gereken en temel hak, sosyal güvenlik hakkıdır. Kayıt dışı çalışma sonucu bireyler sağlık hizmetlerinden ve sosyal güvencenin sağladığı iş kazası, malullük, emeklilik gibi haklardan mahrum kalmaktadırlar. Bu durum bizzat çalışanlar üzerinde olumsuz etkiye neden olmakta ve işgücü verimliliklerini azaltmaktadır. Çalışanların kendi iradeleri ile isteyerek ya da istemeyerek işverenleri tarafından kaçak çalıştırılmaları iş hayatlarındaki verimliliği azaltmaktadır. Bir işletmede kayıtlı ve kayıtsız çalışanların olması, işletmede çalışanlar açısından adaletsiz bir ortamın oluşmasına neden olmaktadır. Sigortasız çalıştırılan işçinin kamu kurum ve kuruluşlarına ve işverene olan güveni azalmaktadır. Çalışanların bu düşüncesi, kendilerinde motivasyon kaybı yaratacağı için iş ortamındaki verimliliklerini düşürecek ve bu da işletmeyi olumsuz etkileyip maliyet kaybına sebep olacaktır.

4. SURIYELİLERİN TÜRKİYE' YE MALİYETİ

Suriyeli mülteciler ilk başlarda sınır illerinde kalırken zaman içerisinde Türkiye'nin her yerine dağılmışlardır. Türkiye'nin mültecilerin hayatlarını belli standartlarda devam ettirebilmeleri adına harcadığı maddi eforun yaklaşık yirmi beş milyar doları bulduğu kamuoyunun malumudur. Hâlbuki bu miktarın bununla sınırlı olmayıp STK'lar, belediyeler ve sağlık için yapılan harcamalar da dahil

edildiğinde meblağın çok daha fazla olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan yukarıda zikredilen meblağın mültecilere aktarılması bir yana lokal bazdaki enflasyonist etkiyi de beraberinde getirmektedir. Bu etki kira artışlarıyla kalmayıp gıda gibi günlük zaruri ihtiyaçlar alanında da görülmektedir.

4.1.Suriyelilerin Vergi Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi ve Vergi Maliyeti

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 4. maddesinde, bir yıl içerisinde Türkiye'de geçici ayrılmalar haricinde altı aydan fazla oturup, ikametgâhı Türkiye'de bulunanların Türkiye'de yerleşmiş sayılacağı belirtilmektedir. 4721 sayılı Medeni Kanunun 19 ve takip eden maddelerinde ikametgâh tanımı yapılarak ve ikametgâhın tahdidi olarak sayılan yerler olduğu belirtilmiş Mezkûr kanunun 5. maddesi uyarınca ise, belli ve geçici bir görev için Türkiye'ye gelen iş, ilim ve fen adamları, uzmanlar, memurlar, basın ve yayın muhabirleri ve durumları bunlara benzeyen diğer kimselerle, tahsil veya istirahat veya seyahat amacıyla gelenler ile tutukluluk, hükümlülük veya hastalık gibi elde olmayan nedenlerle Türkiye'de alıkonulmuş veya kalmış olanlar Türkiye'de yerleşmiş sayılmamaktadır. Vergi mevzuatımıza göre Türkiye'de yerleşmiş sayılmayanlar dar mükellefiyet esasına göre vergilendirilirler. Bu nedenle sadece Türkiye'de elde ettikleri kazanç üzerinden vergi tarh edilmektedir. Tam mükellefiyet kapsamına girerek Türkiye'de yerleşmiş sayılanlar ise yalnızca Türkiye içerisinde elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden değil, Türkiye dışında da elde ettikleri kazanç ve iratların toplamı üzerinden Türkiye'de vergiye tabi tutulmaktadırlar (Yurtseven, 2010).

Gelir Vergisi Kanunumuzun kazanç ve iratların Türkiye'de elde edilmesine ilişkin 7. maddesinin 3. bendinde ücretlerde;

a) Hizmetin Türkiye'de ifa edilmiş veya edilmekte olması veya Türkiye'de değerlendirilmesi;

b) Türkiye'de kain müesseselerin idare meclis başkan ve üyelerine, denetçilerine, tasfiye memurlarına ait huzur hakkı, aidat, ikramiye ve benzerlerinin Türkiye'de değerlendirilmesi, hallerinde ücret gelirinin Türkiye'de elde edilmiş sayılacağı belirtilmiştir. Yer verilen hüküm çerçevesinde, yabancı çalışanların Türkiye'de ifa etmiş oldukları hizmet dolayısıyla elde edecekleri ücretler Türkiye'de elde edilmiş sayılmakta ve Türkiye'de vergiye tabi olmaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 61. maddesinde ücret, işverene tabi ve belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen paralar ile sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatler olarak tanımlanmış olup, aynı Kanunun 94. Maddesi uyarınca hizmet erbabına ödenen ücretler ile ücret sayılan ödemeler üzerinden yine aynı Kanunun 103 ve 104. Maddelerine göre gelir vergisi tevkif atı yapılacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla yabancı çalışanın Türkiye'ye belli ve geçici bir işi ifa etmek amacıyla çalışıyor olması durumunda, bu hizmeti dolayısıyla elde edeceği ücret gelirleri üzerinden Gelir Vergisi Kanunu'nun 103. Maddesinde belirlenmiş olan artan oranlı vergi tarifesine göre gelir vergisi tevkif atı yapılması gerekmektedir.

Türkiye'de kayıtlı olarak çalışma imkânı bulan Suriyelilerin işveren tarafından ücretli olarak çalıştırılıp verilen ücret üzerinden tevkif atı yapıp ilgili vergi dairesine vergi sorumlusu olarak ödemeleri gerekmektedir. Ancak gerekli çalışma izinleri almamış veya alamamış Suriyelilerin giderlerini karşılamak için emek piyasasında yer edinmeleri gerekmektedir. Bu giderleri karşılamak için gerekli geliri sağlamak doğal olarak kayıt dışı istihdam edilerek gerçekleştirilecektir. Suriyelilerin mevcut bir işverenin denetimi, gözetimi ve emri altında çalışıp devletin egemenlik alanı dışında faaliyet göstermesi vergi kayıplarını da beraberinde getirmektedir. Ancak Suriyeli göçmenlerin içerisinde yüz binlercesinin illegal olarak istihdam edildikleri de bilinmektedir. Hatta bazı endüstrilerde (özellikle de tekstil ve tarımda) çocuklarında kayıt dışı olarak çalıştırıldıkları görülmektedir. Mevzuatımıza göre kaçak olarak çalışma/çalıştırılmanın tenkit edilecek bir durum olarak yasak olmasına ve kaçak çalışanın ülke sınırları dışına çıkarılmasını gerektiren yasal

düzenlemelerin bulunmasına karşın çalışanın sınır dışı edilmesi hükmü uygulanmamaktadır. İlegal istihdam ve kayıt dışı ekonomi hem Suriyeliler hem de onları çalıştıranlar açısından birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelen Suriyelilerden yaklaşık 80 bin kişinin çalışma belgesine sahip olup kayıtlı şekilde çalıştığı, geriye kalan Suriyelilerin Geçici Koruma belgesine sahip olduğu bilinmektedir. İşgücüne katılma çağında olan yani 18-59 yaş aralığında bulunan Suriyeli mültecilerin sayısı 1 Ekim 2015 itibariyle 897 bindir. Buradan çıkan sonuç 800 bin Suriyelinin geçimlerini karşılamak için işgücü piyasasına dahil edilmesi gerektiğidir (Özdemir, 2003). Bu nedenle bu kişilerin resmi olarak çalışması halinde en az asgari ücret tutarında bir ücret alacağı düşünüldüğünde (2015 yılı için belirlenen asgari ücret üzerinden yapılan hesaplama) 1.273,50 TL brüt asgari ücretten %14 SSK Primi ve % 1 İşsizlik Sigortası Fonu ve kişinin bekâr olduğu ve çocuk sahibi olmadığı varsayıp %50 oranında asgari geçim indirimi düşüldükten sonra ödenmesi gereken %15 Gelir Vergisi (yani 72,26 TL) ve buna ilaveten ödenmesi gereken %7,59 Damga vergisi (yani 9,67 TL) sonucu bir Suriyelinin kayıtlı olarak çalışması karşılığında ödemesi gereken vergi tutarı 81,93 TL olacaktır. Ancak kayıt dışı çalışıldığı düşünüldüğünde hazineye intikal etmeyen aylık toplam vergi tutarı $800.000 \times 81,93 = 65.554.400,00$ TL olacaktır.

Buradan şu sonuç çıkmaktadır; ücretli olarak çalışan bir Suriyelinin emek yoğun yapıya sahip olan endüstrilerimizde yalnızca gelir stopajı kapsamında 81,93 TL'lik bir maliyet düşüşüne neden olduğu bu maliyetin topyekûn düşünüldüğünde büyük meblağlara denk geldiği ve piyasada haksız rekabete neden olduğu görülmektedir.

Mevcut yasalara bakıldığında Suriyelilere tanınan herhangi bir vergi muafiyeti veya istisnası bulunmamaktadır. Ancak kayıtlı olarak Suriyeli personel çalıştıran firmalar bu yönde bir vergi muafiyeti getirilmesini talep etmektedirler. Suriyelilerin kayıt dışı olarak çalıştırılması sonucu devlet vergi geliri kaybedip, haksız rekabet ortamı oluşmakta ve vergi ahlakında aşınmalar meydana gelmektedir ve bu da vergi ödemede isteksizliği beraberinde getirmektedir. Kayıt dışı istihdamın artarak devam etmesi serbest piyasayı tehdit eder hale gelmesi kaçınılmazdır.

Her ne kadar kayıt dışı istihdam nedeniyle ücretler üzerinden yukarıda belirtilen tutar devlete ödenmese de "kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonominin müşterisidir" kuralından hareketle kayıt dışı olarak elde edilen ücret geliri, tüketim harcaması olarak kayıtlı ekonomiye aktarılmaktadır. Söz konusu vergi kaybı hesaplaması, asgari ücret üzerinden yapıldığından ve asgari ücretlilerin temel ihtiyaçları için gelirlerinin yaklaşık tamamını harcadıkları, tasarruf yapmadıkları ya da çok az yaptıkları varsayımı altında ellerine geçen net ücretlerinin tamamı tüketim harcaması olarak piyasaya aktarılmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı çalışan bu kişilerden tüketim harcamalarından alınan vergilerin önemli bir bölümünü oluşturan KDV (Katma Değer Vergisi) alındığı için kayıt dışı bir gelirden dolayı olarak devlet vergi tahsilâtı yapmış olmakta ve ücret gelirinden kayba uğrayan gelir ve damga vergisinden elde edilemeyen gelirin bir kısmı bu şekilde tahsil edilmiş olmaktadır. KDV, hemen hemen tüm harcamalardan alındığı için yapılan harcamalarda %1-18 arasında vergi tahsili söz konusu olmaktadır. Asgari ücretlilerin genelde %8 KDV oranı olan temel ihtiyaç malzemeleri satın aldıkları %18 KDV'li harcamaları daha az yaptıkları, harcamaların tamamını kayıtlı olarak yapmadıkları (fiş, fatura karşılığı) varsayımı altında KDV tahsilâtı hesaplamasında, bu iki KDV oranının yaklaşık ortalaması olan ve KDV'nin yasal oranı olan %10'luk oran esas alınacaktır. Bu şekilde kayıt dışı çalışan 1 işçinin tüketim harcamaları sonucu KDV olarak devlete ödediği vergiden hareketle toplam kayıt dışı istihdam sonucu tahsil edilen KDV bulunacaktır. Burada dolaylı vergi tahsilâtında sadece KDV esas alınmıştır. Çünkü en yaygın olan ve hemen her harcamada yer alan dolaylı vergi KDV'dir. Ayrıca asgari ücretli bireylerin lüks harcamaları çok düşük seviyede olduğu için Özel Tüketim Vergisi gibi diğer dolaylı vergiler için hesaplama yapılmamıştır. Yukarıdaki bilgilerden hareketle kayıt dışı çalışan 1 işçi net asgari ücret üzerinden %10 KDV oranıyla dolaylı olarak devlete $(1.273,50 \times 0,10 = 127,35)$ 127,35 TL KDV ödemektedir. Kayıt dışı istihdam sonucu toplam KDV tahsilâtı ise

$800.000 \times 127,35 = 101.808.000,00$ TL olacaktır. Kayıt dışı elde edilen bir gelirden bu tutar dolaylı olarak devlete ödendiği için kayıt dışı istihdam nedeniyle oluşan mali kayıptan bu tutarın düşülmesi gerekmektedir.

4.1.1. Suriyelilerin Kayıt Dışı İstihdamının Neden Olduğu Mali Kaybın Merkezi Yönetim Bütçe Gelirleri ile Karşılaştırılması

Kayıt dışı istihdam nedeniyle tahsil edilemeyen vergi ve sosyal güvenlik primleri bütçe üzerinde yük oluşturmakta ve bütçe gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı istihdam nedeniyle oluşan açıklar merkezi yönetim bütçesinden aktarılan kaynaklarla kapatılmaktadır.

Suriyelilerin kayıt dışı istihdamının neden olduğu mali kayıp, aşağıdaki tabloda bütçe gelir-giderleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 1: Suriyelilerin Kayıt Dışı İstihdamının Neden Olduğu Mali Kayıp

MERKEZİ YÖNETİM		
2015 YILI BÜTÇE GERÇEKLEŞMESİ (Milyon TL)		
Değişkenler	Bütçe (Hedef)	Mali Kayba Oranı (%)
Bütçe Geliri	451,979	0,14
Bütçe Gideri	472,943	0,13
Vergi Gelirleri	389,501	0,16

Kaynak: Bümko, 2015. (Rakamlar Yuvarlanmıştır.)

Maliye Bakanlığı'nın 2015 yılı bütçesiyle ilgili öngördüğü rakamlar yukarıdaki tabloda gösterilmiştir (BÜMKO 2015:1). Tablodan anlaşılacağı üzere 2015 yılında kayıt dışı istihdam edilen Suriyeliler nedeniyle meydana gelen yaklaşık 960 milyon TL olan mali kayıp, 2015 yılı bütçe gelirlerinin yaklaşık %0,14'ine karşılık gelmektedir. Başka bir anlatımla Suriyelilerin kayıt dışı istihdam nedeniyle toplam bütçe gelirlerinin %0,13'i kadar bir tutar devletin kasasına girmemektedir. Kayıt dışılık nedeniyle ortaya çıkan bu kayıp bütçe gelirlerini azalttığı gibi ilgili kurum ve kuruluşların bütçesine merkezi yönetim bütçesinden kaynak aktarılmasıyla da iki taraflı bir kayba da sebebiyet vermektedir. Aynı şekilde 2015 yılında Suriyelilerin kayıt dışı istihdamı nedeniyle meydana gelen yaklaşık 66 milyon TL olan toplam mali kayıp, toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %0,13'üne tekabül etmektedir. Kalkınmanın finansmanı için önemli bir kaynak olan vergilerin %0,13'lük bir kaybı hafife alınamayacak büyüklükteki bir kayıptır. Tablodan çıkarılabilecek bir başka sonuç ise, kayıt dışı istihdamın neden olduğu mali kaybın, toplumun tamamını içine alan kamu hizmetleri için ayrılan paylara yakın olması veya bu paylardan bazılarında yüksek olmasıdır. Kayıt dışı istihdamın neden olduğu mali kayıpların bütçeye aktarılması durumunda bu hizmetlerin daha kapsamlı ve verimli olması muhtemeldir. Ayrıca söz konusu mali kaybın bütçeye dâhil edilmesiyle 22 milyar lira olan bütçe açığının yaklaşık %3,4'ü kapatılmış olacaktır.

4.1.2. Suriyelilerin Kayıt Dışı İstihdamının Neden Olduğu Mali Kaybın GSYİH ile Karşılaştırılması

Gayri safi yurtiçi hâsıla, belirli bir yılda bir ülkenin sınırları içinde üretilen nihai malların ve hizmetlerin üretildikleri yılın piyasa fiyatları üzerinden değeridir (Ünsal, 2009). TÜİK verilerine göre

2015 yılının III. çeyreğinde (Temmuz-Eylül) cari fiyatlarla gayri safi yurtiçi hâsıla 1.445 milyar TL'dir. Kayıt dışı istihdam nedeniyle meydana gelen toplam mali kayıp ise 65 milyon TL'dir. Bu rakam GSYİH'nin yaklaşık %0,004'üne karşılık gelmektedir. Bu oran GSYİH' ye göre düşük bir oran gibi gözükse de gayri safi yurt içi hâsıla, birçok ekonomik unsuru içerisine almakta ve ülke içerisinde üretilen toplam mal ve hizmetlerin cari fiyatlarla çarpılması sonucunda elde edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında üretim faktörlerinden biri olan emek faktörü içerisindeki kayıt dışı istihdamın neden olduğu mali kaybın toplam hâsılanın %0,004'sına karşılık gelmesi oldukça yüksektir. İşgücü başka bir deyişle emek, üretim faktörlerinin ana unsurları içerisinde olduğundan ekonomik faaliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. GSYİH ise bir ekonomide üretilen tüm mal ve hizmetlerin cari değeri olduğu için kayıt dışı istihdam, domino etkisiyle üretilen mal ve hizmetleri etkileyerek GSYİH üzerinde olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Örneğin, kayıt dışı çalışanların ücretleri banka kanalıyla ödenmediğinden bu kişilerin tasarruf ve harcamaları da genelde kayıt dışı olmaktadır. Kayıt dışı tasarruf ve harcamalar ise ekonomik göstergelerde yer almadığından GSYİH büyüklüğüne fayda sağlamamaktadır.

4.2. Sağlık Hizmetleri Maliyeti

Sağlık hizmetleri konusu Suriyeliler için en önde gelen problemlerden bir tanesidir. Kamp içinde ve kamp dışında sağlık hizmeti talebi ve toplum sağlığı için gerekli olan aşılama faaliyetleri sağlık hizmetlerinin temel konularıdır. Kamp içinde birincil sağlık hizmetleri ve çocuklar için aşılama kampanyaları mevcuttur. Bu hizmetler ilgili bakanlıkça ve karşılıksız olarak verilmektedir. Fakat Türk Tabipleri Birliği'nin yayınlamış olduğu detaylı bir raporda tıbbi hizmetlerin yetersizliği, personelin dil engeli ve fazla mesai yapmalarından kaynaklanan birçok sorununun önemi vurgulanmıştır. Kamp dışarısında yaşayan Suriyelilerin sağlık sorunları da git gide büyümektedir. Her ne kadar Suriyelilerin devlet hastanelerinden karşılıksız olarak faydalanabileceği açıklansa da ilgili kurumların bilgi eksikliği nedeniyle bazı sorunlar yaşanmaktadır.

Sağlık Bakanlığında edinilen bilgiye göre, Türkiye'ye giriş yapan Suriyelilere 29 Nisan 2011 tarihinden itibaren sağlık hizmeti sunulmaya başlanmıştır. Bakanlıkça 2011-2016 Ocak ayı itibarıyla kamp içi ve kamp dışı sağlık hizmetleri kapsamında, 15.282.326 poliklinik hizmeti verilmiştir. İkinci ve üçüncü basamak kamu ve üniversite hastaneleri ile özel hastanelerde toplam 127.752 doğum gerçekleştirilmiş (Alpay, 2016), 1.603.083 kişiye aşılama hizmeti verilmiş, 247.461 bebeğin, 225.619 çocuğun ve 83.597 gebenin izleminde bulunulmuştur. İkinci ve üçüncü basamak sağlık hizmeti kapsamında, Suriyeli hastalara Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumuna bağlı sağlık tesislerinde, ayaktan ve yatarak tanı, tedavi ile rehabilitasyon hizmetleriyle acil sağlık hizmetleri verilmektedir. Verilen sağlık hizmetleri Sağlık Uygulama Tebliği kapsamında fiyatlandırılıp ve bedelleri AFAD tarafından karşılanmaktadır (Güneş, 2016).

Kamplarda yaşam sürdüren Suriyeliler sağlık ve eğitim gibi temel hizmetleri alma konusunda sıkıntı çekmemektedir. Kamp dışındaki Suriyeliler ise kayıt yaptırdıkları takdirde devlet hastanelerinden ücretsiz olarak yararlanmaktadır. Sınır illerindeki devlet hastaneleri toplam hizmetin %30-40'ı arasında bir oranda Suriyelilere hizmet vermektedir. Bu hastanelerde yalnızca Türkiye'deki sığınmacılar değil, Suriye'de yaşayan ve çatışmalar nedeniyle yaralanan kişiler de tedavi edilmektedir. Bu yüzden sınır illerindeki devlet hastanelerinde hem fiziki koşullar hem de sağlık personeli açısından kapasite sorunu yaşanmaktadır. Dolayısıyla hizmet alamadığını düşünen yerel halk da bu duruma tepki göstermektedir. Sağlık hizmetleri ile ilgili bir başka etki de toplum sağlığının olumsuz etkilenmesidir. Türkiye'de görülmeyen bazı hastalıklar örneğin kızamık ve şark çıbanı, aşılı dahi kaldırılan çocuk felci hastalıkları sınır illerinde yeniden görülür hale gelmiştir. Buna bağlı olarak sınır illerinde 0-5 yaş grubu çocukların tamamına çocuk felci aşısı yapılmıştır (Çakmak, 2015). Bu bilgiler ışığında verilen hizmetlerin maliyeti konusunda Sağlık Bakanlığında alınan verilere göre

Suriyeli misafirlere sağlık gideri olarak AFAD bütçesinden 2.860.716.693,89 TL ödeme yapılmıştır (Alpay, 2016).

4.3. Eğitim Hizmetleri Maliyeti

Suriyelilerin Türkiye'ye geldikleri ilk dönemlerde geri dönmeleri sürecinin kısa olacağı tahmin edilmiştir. Bunun için bu insanlara herhangi bir eğitimin verilmesi ihtiyacının olmadığı dile getirilmiştir. Ancak Suriye' de ki savaşın devam etmesi bu insanların gerekli adaptasyonu ve geleceği için eğitim hususu elzem bir konu haline dönüşmüştür. Suriyelilerin sosyalleşmesi, ekonomik hayata katılabilmeleri, nitelikli birer insan olabilmeleri için gerekli eğitimlerin alınması konusunda ilgili bakanlığa ciddi görevler düşmektedir.

Suriye'den göç edenlerin büyük bir bölümünü çocuklar oluşturmaktadır. Bu yüzden gerek kamp alanlarında gerekse de kamp alanları dışında çocuklara eğitim verilebilmesi için çeşitli illerde ücretsiz hizmet veren okullar açılmıştır. Bu kamplarda Suriye'den gelen öğretmenler, kendi ülkelerindeki müfredata göre -tabii politik nedenlerle bazı değişiklikler yapılarak- eğitim vermektedirler.

Kamplarda yaşamayan ve Türkiye'ye kanuni yollardan giriş yapmış Suriyeli ailelerin çocukları ise devlet okullarına kayıt yaptırabilmekte ve eğitim hakkından ücretsiz faydalanabilmektedirler.

Suriyeli çocukların devlet okullarına kabul edildiği yerlerde birçok sorun da baş göstermektedir. Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlere baktığımızda bu illerde eğitim performansının Türkiye ortalamasının altına olduğunu görülmektedir. Suriyeli öğrencileri de eğitime dahil edebilmek için sınıfların mevcudunu artırmak mevcut kaliteyi daha da aşağı çekmektedir.

İster mülteci kamplarında isterse kamp dışında yaşayanlar olsun verilen eğitim hizmetinin bir maliyeti bulunmaktadır. Verilecek eğitimin müfredatının hazırlanması, eğitim araç gereçlerinin hazır edilmesi, eğitimi verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi ve bunların ücretleri, eğitimin verileceği yer, eğitim sonrası verilecek diplomaların geçerliliği hususunda yapılacak çalışmalar ve daha sayamadığımız birçok hususta eğitim harcamalarının maliyeti git gide artmaktadır.

4.4. Barınma Hizmetleri Maliyeti ve Konut Piyasasına Etkisi

Barınma Suriyelilerin geldikleri andan itibaren karşılaştıkları en büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelen göç dalgaları karşısında kampların yetersiz kalışı, yenilerinin kurulması için yapılan baskının da artmasına neden olmuştur. Kampların dışarısında yaşayan Suriyeliler ise çok düşük standartlı evlerde yaşamaktadırlar. Sığınmacıların ekonomik olarak bütün şehirlerde yarattığı ortak etki, kiralardan artışıdır. Suriyelilerin yarattığı bu talep ev sahipleri açısından fırsat yaratırken, kiracılar için sıkıntı oluşturmaktadır. Çünkü ev sahipleri eski kiracılarını çıkartarak evlerini daha yüksek fiyatla Suriyelilere kiralamak istemekte bu durum da kiracıları zor duruma düşürmektedir.

Kiralardan yükselmesine bağlı olarak sınır illerinde kiralık ev bulmak da oldukça güçleşmiştir. Sınır illerinde ortaya çıkan bir diğer ekonomik sorun da hayat pahalılığı olmuştur. Talep arttıkça temel gıda maddeleri, ev fiyatları yükselmiştir. Bu nedenlerle Gaziantep ve Kilis gibi illerde enflasyon oranı Türkiye ortalamasının üzerinde çıkmaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015).

5. SONUÇ

Türkiye, 2011 yılından beri dünyadaki en çok mülteciye kapılarını açan, barındıran ve yardım eden bir ülke haline gelmiştir. Suriye'deki savaşın uzaması nedeniyle, Suriyeli mülteciler Türkiye'nin

hemen her yerine dağılmışlardır. Bu durum Türkiye’yi siyasi, ekonomik, güvenlik, hukuki ve toplumsal açıdan birçok boyutlarıyla etkilemiştir.

Suriyelilerin ekonomiye etkilerine baktığımızda kayıt dışı istihdamın olumlu ve olumsuz etkilerini görmek mümkündür. İstihdam yaratması, kaynakların etkin dağılımına neden olması, rekabet gücünü artırması gibi olumlu; vergi gelirlerini azaltması ve vergi adaletini ortadan kaldırması, kaynak dağılımını olumsuz etkilemesi, haksız rekabete neden olması, çocuk emeğin sömürülmesi ve sosyal güvenlik sisteminin bozulması gibi olumsuz etkilerini Türkiye’de gözlemlemek mümkündür.

Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerin çalışma hakları hususunda bir düzenlemeye sahip olunmaması kayıt dışı ekonomi ve kayıt dışı istihdamın Türkiye’de yoğun olarak yaşanmasına sebep olmaktadır. Özellikle mevsimlik işçilik olmak üzere tarımda, inşaat, tekstil ve endüstri sektörlerinde bir yoğunluk söz konusudur. Hatta Türkiye’nin uzun süre gayret sarf ederek büyük ölçüde ortadan kaldırdığı “çocuk işçilik” mevzuu da yeni baştan gündeme gelmiştir. Kayıt dışı ekonomi Türkiye’deki rekabet sisteminin bütün dengelerini bozmakta, çalışma kuralları uygulanamamakta ve devletin gelir ve kontrol mekanizmalarını çevrim dışı bırakmaktadır. Kayıt dışı çalışma aynı zamanda sosyal gerginliklere ve çatışmalara da zemin olacak bir şekilde büyümektedir. Ucuz işçilik sebebiyle işlerini kaybeden ya da kaybetme tehlikesi içinde olanların sayısı ve bunların huzursuzluğu artmaktadır.

Ekonomik dengeleri bozan, rekabeti engelleyen, haksız kazancı artıran, mevzuata uygun çalışan kurumları mağdur eden, üstelik vergi ve sigorta primi kaybı nedeniyle devlet bütçesini olumsuz etkileyen kayıt dışı çalışma, çalışanların kendisini de mağdur ettiğinden dolayı her anlamda mücadele edilmesi gereken bir konudur.

Suriyeliler Türkiye’de güvenlik açısından da büyük bir kaygı yaratmaktadır. Eğitim almamış, dışlanmış hissi ile iş ve gelirden uzak gençler her türlü suça bulaşma potansiyeli taşımaktadır. Böylece mültecilerin adli olaylara veya terör eylemlerine karışması ihtimali artmakta ve bu da onlara karşı olan olumlu bakışı tamamen yok etmektedir. Bölge ve ülke için verimli olabilecek bu insanları kazanmak için gerekli çalışmaların da yapılmasına ihtiyaç vardır.

Suriyelilerin Türkiye’ye yerleşmesiyle birlikte sağlık hizmetlerinden faydalananlar ile yeterli hizmet sunumu oranında bir düşüklük olduğu da açıktır. Zaten kapasite olarak yetersiz olan bu bölgelerde Suriyelilerin de bu hizmetten faydalanmak istemeleri mevcut yapının daha da yetersiz bir hale gelmesine neden olmuştur.

İlave olarak etnik ve mezhep farklılıkları da kırılğan nokta olarak gösterilebilir. Konuşulan dillerin ayrı oluşu, farklı kültürlere sahip olunması ve yaşam tarzları toplumsal etkileri açısından değerlendirildiğinde vatandaşlar üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Sonuç olarak görülüyor ki, Suriye’deki çatışma ve şiddet devam ettiği müddetçe Suriyeli mülteciler uzun bir süre daha Türkiye’de kalmaya devam edeceklerdir. Suriyeli sığınmacılar şayet artık Türkiye’nin bir gerçeği ise bunun olumsuz etkilerini azaltacak, olumlu etkilerini daha fazla hayata geçirecek önlemlerin alınması gerekir. Hükümet uzun vadede mültecilerin Türkiye’de topluma entegrasyonunu kolaylaştırmayı amaçlamalı ve bu süreç iyi yönetilirse, bir ekonomik büyüme ve gelişme kaynağı da yaratılabilecektir. Böylesi bir durum, Türkiye’nin istikrar ve refahına katkıda bulunacaktır. Türkiye’nin güçlü bir hukuksal zemine oturtulmuş, iyi tahayyül edilmiş, tartışılmış ve yapılandırılmış kapsamlı bir politikaya da ihtiyacı vardır. Açık kapı politikası takdire şayan olsa da vatandaşlıktan sağlık hizmetlerine ve barınmaya kadar geniş bir alanı kapsayan ve mültecilerin başarılı bir şekilde topluma uyumunu amaç edinen yasal düzenlemelerin yapılması şarttır.

KAYNAKÇA

- Akgül Yılmaz, G. (1998). “Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybının Hesabı ile İlgili Yaklaşımlar ve Türkiye’de Yeraltı Ekonomisinin Doğurduğu Vergi Kaybı”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 1998, s.486.
- Alpay, K. (2016). “Suriyeli Mültecilere Poliklinik Hizmeti”, Hak Söz Haber, İstanbul, 30 Mart.
- Avcı, Ü. ve Hapani, L. (2014). “Neden Suriyeli Gelin”, Habertürk, 28 Ekim.
- Çakmak, M.İ. (2015). “Suriye: Kanayana Yara”, Çehre Dergisi, 1(2):2-6.
- El, K. (2016). “Suriyeliye Turizm Yok, Tarımda Ücret Esnek”, Milliyet, 13 Ocak.
- Erdoğan, M. (2014). “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması”, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Hugo Yayınları, Aralık 2014.
- Erdoğan, M. ve Ünver, C. (2015). “Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri”, TİSK, Ankara, Kasım 2015.
- Ergüven, N.S. ve Özturanlı, B. (2013). “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, AÜHFD, 62 (4) 2013: 1007-1061.
- Erkaya, B. (2017). “Türkiye’deki Suriyeli Sayısı Resmen Açıklandı”. Habertürk. 15 Mart.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, (2016). www.goc.gov.tr, (09.03.2016).
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2016). “2015 Türkiye Göç Raporu”, http://www.goc.gov.tr/icerik6/2015-turkiye-goc-raporu-yayinlandi_363_377_10057_icerik, (01.04.2017).
- Greiff, W. ve Hisarcıklıoğlu, R. (2010). “AB ve Türkiye’ de Kayıt Dışı Ekonomi”, AB- Türkiye Karma İstişare Komitesi 28. Toplantısı, Ortak Rapor.
- Güloğlu, T. (2005). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Gerçeğine bir Bakış”, Cornell University ILR School, 1-1-2005.
- Güneş, S. (2016). “Sığınmacılara Poliklinik Hizmeti”, www.sagliktagudem.com.
- Karaarslan, E. (2010). Türkiye’ de Kayıt Dışı İstihdam. Mali Hizmetler Derneği Yayını. Ümit Ofset Matbaacılık. Ankara.
- Kaya, İ. ve Yılmaz Eren, E. (2015). “Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Durumu Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri”, SETA Yayınları 55, I. Baskı: 2015, İstanbul.
- Kaya, S. (2016). “Suriyeli Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkileri”, Ar&Ge Bülten, 2016 Ocak-Şubat- Ekonomi.
- Kılıç, C. (2016). “Suriyeli İşçide Pirim Farkı Yok”, Milliyet, 16 Ocak.
- Kılıçdaroğlu, K. (2000). “Saklı Ekonominin Boyutları ve Daraltma Önlemleri”, Vergi Sorunları Dergisi, 228(4): 7-12.
- Korkmaz, A. (2003). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış”, Sosyal ve Siyaset Konferansları Dergisi, 45(1): 51-96.
- Mumay, C. (2017). “Türkiye Suriyelilere Kaç Para Harcadı?”, Sözcü, 16 Şubat.
- Orhan, O. ve Gündoğar, S. 2015). “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri”, Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi, Orsam Yayınları, Ankara, Ocak 2015.
- Özdemir, E. (2003). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Alınması Gereken Önlemler”, Vergi Sorunları Dergisi, Gelirler Kontrolörleri Derneği Yayını, Ankara.

- Özel, R. ve Karakış, G. (2016). “Suriyelilere ‘Çalışma İzni’ Geliyor”, Hürriyet, 11 Ocak.
- Resmî Gazete, (2014). www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.
- UNHCR (2016). BM Mülteciler Yüksek Komiserliđi, ET: Mart 2016.
- Uzun, A. (2015). “Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, Ankara Barosu Dergisi, 2015/1: 107-120.
- Ünsal, E. (2009). Makro İktisat. İmaj Yayıncılık. Ankara.
- Yereli, A. ve Karadeniz, O. (2004). Kayıt Dışı İstihdam. Fersa Matbaacılık. Ankara.
- Yurtseven, Y. (2010). Uygulamalı Vergi Hukuku. İmaj Yayıncılık. Ankara.